

Кшановський О.Ч.

УДК 811.22

ДВІ ФУНКЦІЇ ПІСЛЯЙМЕННИКА *rā* В СУЧАСНІЙ ПЕРСЬКІЙ МОВІ

У сучасній перській мові, на думку більшості дослідників, післяйменник *rā* має широкий спектр значень у межах двох генеральних функцій: оформлення несуб'єктного індивідуалізованого аргументу при перехідному дієслові та топікалізації комунікативно важливої інформації у висловленні. Обидві ці функції післяйменника *rā* сформувалися в середньоперській період. Крім цього, в сучасній перській мові післяйменник *rā* може виконувати обидві згадані функції в межах одного висловлювання. Метою нашої розвідки є показати тісний функціональний зв'язок цих двох функцій перського післяйменника.

Оформлення прямого додатка. У межах функціональної типології обстоюється твердження про “природні” взаємовідношення між суб'єктом та об'єктом при перехідному дієслові. Так, на думку Бернарда Комрі, найприроднішою перехідною конструкцією є така, де суб'єкт є істотою та визначеним, а пацієнс є неістотою та невизначеним [5, с. 128], наприклад: *На сніданок люди, зазвичай, їдять варені яйця*. У цьому реченні обидва аргументи – *люди* та *яйця* – при перехідному дієслові *їдять* з точки зору форми вираження є ідентичними – в називному відмінку множини. Однак, пересічному носієві будь-якої мови, для того щоби розмежувати підмет і прямиий додаток за відсутності формального маркування достатньо його буденних знань про звичайний перебіг подій (люди є активними діячами, а тому їдять яйця, п'ють чай, а не навпаки, тобто семантичного маркування виявляється цілком достатньо). Будь-які відхилення від цієї моделі, за словами Б.Комрі, спричиняють різноманітні способи формального маркування цих членів синтаксичної перехідної конструкції [Там само]. Процес так званого **розрізнявального маркування об'єкта** (different object marking) полягає у внутрішньомовній варіативності способів маркування прямого додатка відмінковими показниками залежно від його властивостей [9, с. 1187]. Розмежування форм прямого додатка залежить від таких його ознак: визначеність чи невизначеність імені, чи належить об'єкт до істот чи неістот, власних чи загальних назв, ступеня індивідуалізованості предмету. Це явище притаманне великій кількості географічно далеких та генетично неблизькоспоріднених мов. Інакше кажучи, відмінкове маркування одного з аргументів перехідного дієслова як прямого додатка відбувається лише задля розмежування суб'єкта та об'єкта перехідної дії, щоби носії мови могли розрізнити функції дієслівних аргументів. У разі якщо семантичний контекст цілковито виключає неоднозначність у сприйнятті функцій аргументу, маркування не відбувається. Це доводиться матеріалом найрізноманітніших мов. Аргументи формально розмежовуються шляхом маркування, коли об'єкт дуже схожий на суб'єкт, пор.: рос. *Мать варит суп* та *Мать любит дочь*. У наведених реченнях об'єкти *суп* і *дочь* ідентичні, однак лише в другому реченні необхідне додаткове формальне маркування (яке, за відсутності кращого, виконує порядок слів), оскільки іменник *дочь* позначає такого самого активного учасника події (істоту), як і *мать*. Отже ситуацію можна сформулювати таким чином: активний живий визначений суб'єкт дії (агенс) найкраще проводить дію з неживим невизначеним об'єктом (пацієнсом). Формально це можна відобразити у двох шкалах (див.: [4, с. 2-3]):

Шкала істот/неістот: Люди>Живі об'єкти>Неживі об'єкти,

Шкала визначеності/невизначеності: Особові займенники>Власні назви>Визначені іменники>Невизначені іменники>Загальні назви.

У цих шкалах відображено важливе узагальнення: прямі додатки, виражені іменниками з високим ступенем цих ознак, зазвичай маркуються, оскільки вони схожі за цими ознаками на підмети. І навпаки, підмети, виражені іменниками з низьким ступенем цих ознак, зазвичай маркуються, оскільки вони схожі за цими ознаками на прямі додатки. Так, наприклад, у реченнях *Я поставив стіл* та *Ми розставили столи* суб'єкти *я*, *ми* та об'єкти *стіл*, *столи* виражено однаковими словоформами у називному відмінку, але не потребують жодного маркування, оскільки знаходяться на властивих їм (протилежних!) кінцях семантичних шкал. Якщо ж ці слова в межах речень переставити місцями, то об'єкти обов'язково розрізнявально маркуватимуться знахідним відмінком, пор.: *Стіл притис мене* (а не *я*); *Столи завалили нас* (а не *ми*) та под. Типологічні дослідження демонструють спільну тенденцію мов до маркування знахідним відмінком лише визначених об'єктів, людей та істот, а також об'єктів, які є реальним результатом дії перехідного дієслова (див.: [8]). З іншого боку, об'єкти, що не мають перелічених вище ознак, мають тенденцію до інкорпорування в склад дієслів, які в результаті стають неперехідними [1]. Інакше кажучи, за умови відсутності в аргументу наведених вище семантичних чи граматичних ознак він перестає бути об'єктом і стає частиною неперехідного дієслівного комплексу, який за своєю природою не може мати прямих об'єктів. Крім цього, в мовах світу в розрізнявальному маркуванні об'єктів враховується й так званий **ступінь втягнутості** об'єкта в дію (про зв'язок маркованості прямих об'єктів з ознаками їх втягнутості в дію (affectedness) та виокремленості (salience) див. у: [9, с. 1201-1203]).

Описані вище лінгвокогнітивні процеси спричиняють ту “непоследовність”, що спостерігається в мовах світу при маркуванні прямого об'єкта в конструкціях з перехідним дієсловом, пор.: укр. розм. *купив словник* – *купив словника*; *приніс дрiт* – *відрізав дроту* та под.

У сучасній перській мові в описаній вище ситуації маркуванню підлягає індивідуалізований несуб'єктний аргумент перехідного дієслова в не називному відмінку без прийменника. Маркером виступає саме післяйменник *rā* (так званий specific oblique marker [7]), пор.:

man (1) *in* (2) *ketāb* (3) *rā* *didam* (4)

'я (1) (по)бачив (4) цю (2) книгу (3)'

У прикладі післяйменник *rā* обов'язково повинен маркувати іменник *ketāb* ‘книга’, оскільки, по-перше, його індивідуалізовано (визначено вказівним прикметником), по-друге, він займає позицію прямого додатка

(не є суб'єктом дії, не має прийменника і займає місце впритул до перехідного дієслова). Отже, післяйменник *rā* вживається після індивідуалізованих прямих додатків, пор.:

sib-e (1) *qermez* (2) *rā* *be* *u* (3) *dādam* (4)

‘червоне (2) яблуко (1) (я) дав (4) йому (3)’ (де прийменник *be* ‘до, в’ оформляє давальний відмінок).

У прикладі післяйменник *rā* обов'язково маркує іменник *sib* ‘яблуко’, оскільки, по-перше, його індивідуалізовано прикметником, по-друге, він займає місце прямого додатка (не є суб'єктом, не має прийменника, на відміну від іншого аргументу – займенника *u* ‘він, вона’) при перехідному дієслові. Отже, як бачимо, післяйменник *rā* вживається після саме індивідуалізованих прямих додатків. Як видно з прикладів, головними маркерами індивідуалізованості імені є різноманітні препозитивні та постпозитивні означення, виражені різними частинами мови. Разом з цим, індивідуалізованим іменем може виступати й чиста основа, пор.:

u (1) *gorg* (2) *rā* *did* (3)

‘він (1) (по)бачив (3) **вовка** (2)’.

У прикладі післяйменник *rā* обов'язково оформляє прямий додаток, виражений іменником *gorg* ‘вовк’, якщо цей об'єкт попередньо було згадано у контексті. Додавання ж до основи, наприклад, суфікса множини збільшує індивідуальність імені, тому вживання *rā* стає обов'язковим, пор.:

u (1) *gorghā* (2) *rā* *did* (3)

‘він (1) (по)бачив (3) **вовків** (2)’.

Вирази з маркованим післяйменником *rā* прямим додатком завжди відрізняються за значенням від аналогічних виразів з немаркованим прямим додатком, пор.:

gorg (1) *rā* *nabāyad* (2) *shekār kard* (3);

gorg (1) *nabāyad* (2) *shekār kard* (3) [10, с. 11]

‘(на) вовків (1) не слід (2) полювати (3)’.

У першому виразі йдеться про полювання на конкретних вовків, пор.: *Не треба полювати на вовків (їх убивати), треба влаштувати для них годівниці і вони не загрожуватимуть господарствам.* У другому виразі йдеться про заперечення полювання на вовків як виду діяльності, пор.: *Не варто полювати на вовків (займатися вовчим полюванням). Це огидно.*

Слід зауважити, що використання післяйменника *rā* в цій функції двічі в одному реченні не можливе, навіть у випадку наявності в реченні двох формально схожих на прямі додатки членів, пор.:

mā (1) *bache* (2) *rā* *ali* (3) *sedā mikonim* (4) [Там само, с. 61]

‘ми (1) **дитину** (2) звемо/кличемо (4) **Алі** (3)’.

У прикладі іменник *bache* ‘дитина’ (елемент 2) є індивідуалізованим, оскільки, швидше за все, був згаданим у попередньому контексті, наприклад, *Як ви звете дитину?* Два інших аргументи перехідного дієслова – займенник (елемент 1), що є суб'єктом, і власна назва (елемент 3), що є непрямим додатком, – є також індивідуалізованими. У такій ситуації один з трьох аргументів перехідного дієслова обов'язково повинен одержати маркування прямого додатка, пор.:

mā (1) *rā* *bache* (2) *ali* (3) *sedā mikonad* (4)

‘**нас** (1) дитина (2) зве/кличе (4) **Алі** (3)’,

або

mā (1) *bache* (2) *ali* (3) *rā* *sedā mikonim* (4)

‘ми (1) **Алі** (3) звемо/кличемо (4) дитина (дитиною) (2)’.

Іменники, що займають позицію на кшталт *ali* (елемент 3) в подібних реченнях виступають або непрямыми додатками, або іменними частинами складних присудків, або іменними частинами складних дієслів, пор.:

man (1) *khod* (2) *rā* *moallem* (3) *midānam* (4)

‘я (1) себе (2) вважаю (4) **вчителем** (3)’.

У реченні іменник *moallem* ‘вчитель’ (елемент 3) є іменною частиною предиката *dānestan* ‘(ви)знати’. Так само післяйменник *rā* вживається й у реченнях з так званими каузативними дієсловами, які утворюються від простих дієслів додаванням до основ теперішнього часу суфікса *-ān*, наприклад, *pushidan* ‘надягати, носити (одяг), одягатися’ → *pushāndan* ‘одягати (когось)’, пор.:

man (1) *bache* (2) *rā* *lebās* (3) *pushādam* (4)

‘я (1) одягнув (4) дитину (2) одягом (3)’.

У прикладі іменник *lebās* ‘одяг’ найімовірніше є іменною частиною складного дієслова *lebās pushāndan* досл. ‘одягом одягати’.

Відповідати умовам для оформлення маркером *rā* можуть не лише окремі іменники з детермінативами, а й інфінітивні групи та навіть цілі речення, пор.:

u (1) *raftane* (2) *ahmad* (3) *be* (4) *sinemā* (5) *rā* *goft* (6)

‘він (1) сказав (розповів) (6) (про те, що) **Ахмад** (3) **йде** (2) **в** (4) **кіно** (5)’;

in (1) *haqiqat* (2) *ke* (3) *iraq* (4) *be* (5) *iran* (6) *hamle kard* (7) *rā* *hame* (8) *midānand* (9)

‘цей (1) факт (2), **що** (3) **Ірак** (4) **на** (5) **Іран** (6) **напав** (7) усі (8) знають’.

Однак, слід відзначити, що ці конструкції мають доволі обмежене функціонування. У виразах першого типу майже постійно має місце двозначність, пор.:

u (1) *didan-e* (2) *ahmad* (3) *rā* *goft* (4)

‘він (1) розповів (4), (як) бачив (2) Ахмада (3)’=‘він (1) сказав (4), (щоби хтось) зустрів/побачився (2) Ахмада/з Ахмадом (3)’;

u (1) *qazā khordan-e* (2) *ahmad* (3) *rā goft* (4)
 ‘він (1) розповів (описав) (4), (як) Ахмад (3) їсть (2)’=‘він (1) сказав (4) Ахмаду (3), (що треба) їсти (2)/(щоби він) їв (2)’.

Щодо виразів, в яких післяйменник *rā* оформляє ціле підрядне речення, то вони не відповідають лінгвокогнітивним параметрам мовлення (див.: [2]).

Оформлення топіка. Окрім структурного (синтаксичного) шару семантики речення, який відображає структуру позамовної ситуації, дослідники виокремлюють комунікативний (прагматичний) шар, який відображає обраний мовцем спосіб викладу цієї ситуації. Відповідно до способу викладу ситуації, по-перше, мовець обирає тему висловлення, яка містить те, про що йдеться в реченні, та його рему, яка містить інформацію, про тему. По-друге, слухач постійно доштовує невідому з попереднього (мовного або життєвого) контексту інформацію до відомої. Останній інформації в лінгвістиці відповідає термін **нове**, а попередній – **дане** (старе). Протягом певного часу терміни дане і нове вживалися як синоніми термінам тема і рема, однак їх слід чітко розмежовувати, оскільки, як добре відомо, нерідко в межах висловлювання вони не збігаються.

У сучасній перській мові маркований післяйменником *rā* прямий об’єкт завжди є складовою теми (див.: [6, с. 34-38]), пор.:

Для слухача: – Що ти вирішив щодо книжки?	<u>ДАНЕ</u> – <i>man</i> (1) <i>ketāb</i> (2) <i>rā</i> ‘Я (1) книжку (2)’	<u>НОВЕ</u> <i>kharidam</i> (3) купив (3)’
Для мовця: З фразовим наголосом на новій інформації (елемент 3).	ТЕМА	РЕМА
Для слухача: – Що ти сьогодні робив?	<u>ДАНЕ</u> – <i>man</i> (1) ‘я (1)’	<u>НОВЕ</u> <i>ketāb</i> (2)- <i>i kharidam</i> (3) купив (3) книжку (2)’
Для мовця: З фразовим наголосом на новій інформації (елемент 2).	ТЕМА	РЕМА
Для слухача:	<u>ДАНЕ</u> <i>man</i> (1) ‘я (1)’	<u>НОВЕ</u> <i>ketāb</i> (2)- <i>i rā kharidam</i> (3)... книжку (2) купив (3)...’
Для мовця: З фразовим наголосом на новій інформації (елемент 2), про які мовець зробив пояснення: про яку мене попросив мій брат.	ТЕМА	РЕМА

Формальними показниками загально відомою інформацією для слухача є особові, вказівні та присвійні займенники, власні та родові назви, а також безпосередньо засвідчені контекстом імена. Такі імена, якщо займають позицію прямого додатка, завжди маркуються післяйменником *rā*. Обов’язкова тематичність маркованого післяйменником *rā* прямого додатка особливо яскраво виявляється в складних реченнях з підрядними з’ясувальними, пор.:

mikhāstam (1) *in* (2) *chashmhā-yi* (3) (*rā*) [*ke* (4) *barā-ye hamishe* (5) *be ham* (6) *baste* (7) *shode bud* (8)] *ru-ye* (9) *kāgaz* (10) *bekasham* (11)...

‘(я) хотів би (1) ці (2) **очі** (3), [що (4) назавжди (5) стали (8) зв’язаними (7) між собою (6)] намалювати (11) на (9) папері (10)...’.

Приклад узятو з оповідання Садека Хедаята “Сліпа сова” (наводиться за: [Там само, с. 40]). У тексті цей вираз уживається без післяйменника *rā* після визначеного (!) та індивідуалізованого (!) прямого додатка (елемент 3). У реченні йдеться про бажання мовця (тема) відобразити в картині щось (рема). Умовно кажучи, це речення є відповіддю на питання: Чого би ти волів? Отже темою висловлення є лише дієслово *khāstan* ‘хотіти, воліти’ (елемент 1), а всі подальші елементи становлять його рему. Натомість у цьому реченні іменник *chashmhā* ‘очі’ (елемент 3) може оформлятися й післяйменником *rā*. У такому разі в реченні йтиметься про очі, які є темою розмови. Умовно кажучи, це речення було би відповіддю на питання: Що би ти зробив з цими очима? Отже його темою є дієслово *khāstan* ‘хотіти, воліти’ (елемент 1) і словосполучення *in chashmhā-yi* ‘ці очі...’ (елементи 2, 3), а решта елементів становили би його рему, пор.:

Речення без <i>rā</i> :	<u>1-</u>	<u>2-3-4-5-6-7-8-9-10-11</u>
	ТЕМА	РЕМА
Речення з <i>rā</i> :	<u>1-2-3 <i>rā</i></u>	<u>4-5-6-7-8-9-10-11</u>
	ТЕМА	РЕМА

Отже післяйменник *rā* маркує прямі додатки, виражені не лише визначеними та індивідуалізованими іменними групами, але, обов’язково, такими, що є складовими теми висловлення. А оскільки головною синтаксичною ознакою будь-якої фразової категорії є її відокремлюваність, будь-який прямий додаток може підлягати **топікалізації**, тобто винесенню теми речення на його початок [3, с. 134], пор.: **Вчинити *take* він не здатен.** У граматиках деяких мов топик виокремлюють як окремих член речення, поряд із підметом, додатком і присудком. В українській мові топик здебільшого є явищем розмовного мовлення, пор.: **Петро, він прийшов** (так званий “називний теми”); **Словник, я його вже купив** [Там само, с. 462-463].

Топікалізація є надзвичайно поширеним явищем у сучасному перському розмовному мовленні, пор.:

ali (1) *entezār dārad* (2) *ke* (3) *sīb* (4) *rā bekhoram* (5);

ali (1) *sīb* (4) *rā entezār dārad* (2) *ke* (3) *bekhoram* (5)

‘Алі (1) очікує (2), що (3) (я) з’їм (5) яблуко (4)’.

У прикладі прямиї додаток (елемент 4) пересунуто на початок речення зі збереженням маркування післяйменником *rā*. Умовою успішності такого пересування є лише заборона на наявність деяких елементів, пор.:

be nazar mirase (1) ke (2) ali (3) sib (4) rā khordeast (5);

sib (4) rā be nazar mirase (1) ke (2) ali (3) khordeast (5);

* *sib rā in be nazar mirase ke ali khordeast*

‘здається (1), що (2) Алі (3) з’їв (5) яблуко (4)’.

У прикладі успішності пересування прямого додатка (елемент 4) заважає поява вказівного займенника *in* ‘це, те’ (це/так здається ...) в ролі підмета (дет. див.: [10, с. 72]).

Висуватися на початок речення можуть іменні групи – частини теми, що виконують будь-які синтаксичні функції, пор.:

mehmān-e (1) hamsāye (2) āmad (3)=розм. hamsāye (2) mehmān(1)-ash āmad (3)

‘гість (1) сусіда (2) прийшов (3)=сусід (2) його гість (1) прийшов (3)’ (де *-ash* є енклітичним займенником 3 ос. одн.).

У прикладі топікалізовано означення підмета. У даному випадку засобом топікалізації виступає енклітичний займенник *-esh*. Саме за таким принципом у перській мові побудовано так звану дієслівну рамкову конструкцію. Однак маркуватися післяйменником *rā* можуть лише іменні групи, що належать сфері дії дієслова, тобто прямиї та непрямиї додатки з прийменниками, а також обставини місця та часу, пор.:

be (1) mehmān-e (2) hamsāye (3) khandidam (4)=hamsāye (3) ru be (1) mehmān(2)-esh (5) khandidam (4)

‘(я) засміявся (4) до (1) гостя (2) сусіда (3)=сусід (3), (я) до (1) його (5) гостя (2) засміявся (4)’;

az (1) mehmān-e (2) hamsāye (3) shekāyat kardam (4)=mehmān-e (2) hamsāye (3) ru az(1)-esh (5) shekāyat kardam (4)

‘(я) поскаржився (4) на (1) гостя (2) сусіда (3)=гість (2) сусіда (3), (я) на (1) нього (5) поскаржився (4)’;

bā (1) chāqu (2) bāzi nakon (3)=chāqu (2) ru bā(1)-sh (4) bāzi nakon (3)

‘не грайся (3) з (1) ножем (2)=ніж (2) з (1) ним (4) не грайся (3)’.

Обставини місця та часу також повинні бути виражені лише індивідуалізованими іменними групами, пор.:

ru-ye (1) yakh (2) rā āb (3) rikhtand (4)

‘на (1) лід (2) налили (4) води (3)’;

emruz (1) rā khone (2) mitunim (3)

‘сьогодні (1), (ми) залишимося (залишаємося) (3) вдома (2)’;

emshab (1) rā injā (2) bāsh (3)

‘сьогодні ввечері (1), будь (3) тут (2)’,

але

shab (1) havā (2) sard (3) ast (4)

‘вночі (ночами) (1) повітря (2) є (4) холодним’.

При перехідному дієслові післяйменник *rā* може виконувати відразу обидві – оформлення прямого додатка і топіка – функції, пор.:

mehmān-e (1) hamsāye (2) rā didam (3)=hamsāye (2) ru mehmān(1)-ash(4)-u didam (3)

‘(я) (по)бачив (3) гостя (1) сусіда (2)=сусід (2), (я) його (4) гостя (1) бачив (3)’ (де *ru* – розмовний варіант *rā* – після елемента 2 оформляє топік, а *u* – розмовний енклітичний варіант *rā* – після елемента 1 оформляє прямиї додаток).

Описані вище процеси мають місце у й складних реченнях, пор.:

man (1) bā’es (2) shodam (3) [ke (4) ali (5) khuna (6) ru be minā (7) naforushe (8)]

‘я (1) став (3) причиною (2) [(того), щоби (4) Алі (5) не продав (8) будинок (6) Міні (7)]’.

У залежності від того, що є темою висловлення у наведеному вище реченні топікалізуватися може будь-який член підрядного речення, виражений іменником: прямиї додаток (*khune* ‘будинок’), пор.:

khuna (6) ru man bā’es shodam ke ali be minā naforushe

‘будинок (6), я став причиною (того), щоби Алі не продав (його) Міні’,

непрямиї додаток з прийменником *be* ‘до’ (*be minā* ‘Міні’), пор.:

minā (7) ru man bā’es shodam ke khuna ru be-sh naforushe

‘Міна (7), я став причиною (того), щоби Алі не продав їй будинок’ (де *be-sh=be+-esh* ‘їй, йому’),

а також підмет (*ali*), пор.:

ali (5) ru man bā’es shodam ke khuna ru be minā naforushe

‘Алі (5), я став причиною (того), щоби (він) не продав будинок Міні’.

Висновки. Отже викладений вище матеріал показує тісний онтологічний зв’язок функції оформлення післяйменником *rā* прямого додатка та функції оформлення ним топіка: в обох випадках післяйменник *rā* маркує складові теми, тобто комунікативно та структурно важливу частину інформації, вираженої в реченні.

Джерела та література:

1. Кшановський О. Ч. Інкорпорація в системі морфологічного типу сучасної перської мови / О. Ч. Кшановський // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. / відп. ред. О. О. Тараненко. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2007. – Вип. 8. – С. 308-311.

2. Кшановський О. Ч. Некодифіковане вживання перського післяйменника *ra* в аспекті теорії порядку складових / О. Ч. Кшановський // Сходознавство. – 2008. – № 41-42. – С. 68-78.
3. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис / Я. Г. Тестелец. – М. : РГГУ, 2001. – 800 с.
4. Aissen J. Differential Object Marking : Iconicity vs. Economy : [Electronic resource] / J. Aissen. – Access mode : <http://ling.ucsc.edu/~aissen/>.
5. Comrie B. Language Universals and Linguistic Typology / B. Comrie. – 2nd ed. – Cambridge : Blackwell, 1989. – 268 p.
6. Dabir-Moghaddam M. Pirāmun-e *rā* dar zabān-e fārsi / M. Dabir-Moghaddam // Zabānshenāsi. – 1369 (1990). – № 1. – S. 2-60.
7. Karimi S. Obliqueness, Specificity, and Discourse Functions : *rā* in Persian / S. Karimi // Linguistic Analysis. – 1990. – Vol. 20. – № 3-4. – P. 139-191.
8. Moravcsik E. A. On the case marking of objects / E. A. Moravcsik // Universals of Human Language / ed. J. Greenberg. – Stanford : Stanford University Press, 1978. – Vol. 4. – P. 249-289.
9. Næss Å. What markedness marks : the markedness problem with direct objects / Å. Næss // Lingua. – 2004. – № 114. – P. 1186-1212.
10. Rezaei (Durroei) S. Linguistic and Computational Analysis of Word Order and Scrambling in Persian : PhD Dissertation / Siamak Rezaei (Durroei). – Edinburgh : University of Edinburgh, 1999. – 201 p.

Умняшкин А.

УДК 811.22

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БЫТОВОЙ ЛЕКСИКИ ТАТСКОГО ЯЗЫКА

Постановка проблемы. Одним из наиболее интересных и малоизученных реликтовых языков иранской группы, распространенных на территории Азербайджана, является язык горских евреев (ЯГЕ). По официальной статистике на сегодняшний день носителями языка, входящего в юго-западную группу иранских языков, является около 4 тыс. горских евреев, проживающих в Кубинском районе Республики Азербайджан. Если язык азербайджанских татов является сравнительно изученным и, несомненно, имеет тесные этимологические связи с фарси, то язык горских евреев и, в частности, его происхождение является нерешенной проблемой. Наличие в фонетике ЯГЕ верхнефарингеальных согласных звуков, характерных для семито-хамитских языков и отсутствующих в иранской группе, позволяет предположить участие в его генезе арамейского языка. На этом предположении базируется мнение ряда филологов о том, что «зуһун имроми» (так горские евреи называют свой тайный язык, которым они пользуются только среди адептов) имеет четкие арамейские корни. Относительно происхождения горских евреев и истории появления их предков на территории Кавказа, проведенные нами этимологический анализ лексики и изучение грамматического строя ЯГЕ подтверждают гипотезу о связи горских евреев с изгнанными в конце VI века до н.э. жителями Иудеи и поселившимися в районе Междуречья, а после разгрома восстания их потомков в V веке н.э., переселенных на север современного Азербайджана.

Проведенный нами лексикологический анализ показал, что ядро ЯГЕ составляют исконно иранские слова, хотя активный словарь включает в себя также большое количество тюркизмов, заимствований из семито-хамитских (*huts* «гнев», *ilm* «наука», *da'eva* «драка», *ruh* «душа») и русского языков, причем заимствования из семитских языков относятся к религиозной терминологии, абстрактным понятиям. В основном, коренная лексика ЯГЕ представлена часто используемыми глаголами (около 150), фито-, топо-, зоо- и антропонимами, терминами родства, бытовой и ремесленной терминологией.

Как показали наши исследования, ЯГЕ содержит большой пласт персидских слов, заимствование которых осуществлялось в различные временные промежутки, причем наиболее «свежие» из них проникали непосредственно через азербайджанский язык. О прямых заимствованиях из фарси можно с уверенностью говорить лишь в случае присутствия в словах *d* после гласного звука (в ЯГЕ поствокальное *d* < *t* перешло в *g*). Заимствование происходит не только в тех случаях, когда в ЯГЕ нет адекватного по значению слова, но и в связи с билингвальностью горских евреев очень часто параллельно употребляются персидские и тюркские слова для обозначения одних и тех же понятий. Обращает на себя внимание разнородная насыщенность синонимами различных семантических разрядов лексики ЯГЕ: наиболее разработана общесемитская и бытовая терминология, тогда как синонимы, обозначающие абстрагизмы, общественную и культурную терминологию развиты очень слабо. Этимологический анализ глаголов ЯГЕ показал, что исконными являются лишь простые глаголы, тогда как большинство сложных имеет в своем составе тюркский компонент.

Многие ученые в своих диссертационных исследованиях и публикациях предпринимали попытки семантического анализа иранских языков Азербайджана, появился ряд монографий и публикаций, однако до сих пор лексикологический запас этих языков, его синонимическое богатство, компаративистический анализ его диалектов не являлись предметами исследований специалистов. К сожалению, также исчезающие татские диалекты Абшеронского полуострова (ТДА) остались практически не изученными.

Помимо вопросов, связанных непосредственно с изучением ТДА, крайне интересными являются сведения о районах расселения татов, их численности, степени их двуязычия, их этнологические и культурные особенности. Богатое историческое прошлое, а также существование ряда гипотез о генетической связи татов с народностями Хазарского каганата и семито-хамитскими народами, делают, бесспорно, углубленное изучение ТДА крайне актуальным.